

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕХАНІЗМІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ: ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

ПОДОПРИГОРА В.В. - аспірантка кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права (Сумський державний університет)

Orcid: 0009-0008-0805-8262

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.4.3>

Стаття присвячена дослідженню механізмів соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, з акцентом на їх класифікацію, ефективність та можливі напрями розвитку. Наголошено на актуальності теми в умовах сучасної України, де соціально-економічні кризи, збройний конфлікт та вимушена міграція суттєво підвищують уразливість дитячої категорії населення. Запропоновано систематизацію механізмів соціального захисту на основі двох підходів: суб'єктного та функціонального. Суб'єктний підхід передбачає розподіл на державні, громадські та міжнародні механізми, тоді як функціональний підхід охоплює профілактичні, реабілітаційні та інтеграційні заходи.

Автор підкреслює важливість комплексного підходу до соціального захисту дітей, що включає правові, психологічні, соціально-економічні та інституційні інтервенції. Проаналізовано національний досвід України та передовий міжнародний досвід країн ЄС, зокрема у сфері боротьби з дитячою бідністю, підтримки сімей та реабілітації дітей, що пережили кризові ситуації. Особливу увагу приділено практичним перешкодам у впровадженні програм захисту, серед яких фінансова нестабільність, брак кваліфікованих кадрів та недосконалість нормативно-правової бази.

У статті також висвітлено роль міжсекторальної співпраці та міжнародної підтримки у покращенні ефективності соціального захисту дітей. Визначено необхідність адаптації до нових реалій через впровадження інновацій, моніторинг ефективності програм

та підвищення кваліфікації фахівців. Окреслено перспективи розвитку системи соціального захисту як фундаменту для забезпечення безпечного, гармонійного та перспективного майбутнього дітей.

Ключові слова: соціальний захист дітей, складні життєві обставини, класифікація механізмів, профілактика, реабілітація, інтеграція, соціальна політика, міжнародний досвід, соціальна вразливість.

Вступ

Сучасні соціально-економічні та політичні реалії світу визначають нові виклики у сфері соціального захисту дітей. Нестабільність економіки, поширення збройних конфліктів, бідність та дискримінація ставлять дітей у складні життєві обставини, що потребують оптимізації механізмів соціального захисту. У реаліях сучасної України ця проблема набуває особливої гостроти через збройний конфлікт, економічні труднощі та соціальні ризики, які підвищують потребу в ефективних механізмах їхнього захисту.

Існуючі механізми соціального захисту дітей часто не відповідають сучасним викликам. Так, зокрема, нерівномірність доступу до ресурсів, недоліки нормативно-правової бази та обмеженість фінансування створюють перешкоди для забезпечення належного захисту дітей у складних життєвих обставинах. Питання класифікації та вдосконалення цих механізмів є критично важливим для забезпечення прав та потреб вразливих категорій дітей.

Об'єктом дослідження є механізми соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема їх класифікація, функціонування та перспективи розвитку.

Метою цього дослідження є класифікація та оцінка ефективності існуючих механізмів соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також формулювання рекомендацій щодо їх вдосконалення.

Методологія дослідження включає використання низки наукових методів, кожен з яких спрямований на вирішення конкретних завдань дослідження. Метод аналізу нормативно-правової бази використовується для вивчення правових засад соціального захисту дітей у складних життєвих обставинах. Це дозволяє оцінити відповідність законодавства сучасним викликам та ідентифікувати прогалини в регулюванні. Метод порівняльного аналізу застосовується для зіставлення національних та міжнародних механізмів соціального захисту. Цей підхід допомагає визначити кращі практики та оцінити їх потенціал для впровадження в Україні. Завдяки системному методу підходу стає можливим структурувати механізми соціального захисту за суб'єктами, функціями та джерелами фінансування, що дозволяє оцінити їхню взаємодію та ефективність.

Основна частина

Сьогодні соціальний захист дітей вважається як цілісна система заходів, інструментів та стратегій, які спрямовані на забезпечення їхнього добробуту, охорони прав, доступу до якісної освіти, медичної допомоги, соціальних послуг, а також на підтримку в складних життєвих обставинах. Варто наголосити, що такий механізм ґрунтується на ідеї рівних можливостей для всіх дітей та передбачає мобілізацію ресурсів державного, недержавного та міжнародного рівнів. Аналізуючи сучасні підходи, соціальний захист дітей не обмежується подоланням наслідків проблем, а навпаки передбачає превентивні заходи та формування безпечного середовища, де дитина може розвиватися повноцінно та гармонійно [1, с. 331].

Особливу увагу варто звернути саме на вразливість дитячої категорії, зокрема незрілість їхньої психіки, обмежені можливості самозахисту, необхідність стабільної підтримки з боку дорослих. Звідси випливає особливе значення комплексного підходу, що включає правові, психологічні, педагогічні та соціально-економічні інтервенції, спрямовані на всебічний розвиток дитини. В умовах сучасного суспільства, яке часто характеризується високим рівнем невизначеності та ризику, соціальний захист дітей стає невід'ємною частиною державної політики, формуючи фундамент для майбутнього соціального капіталу [2, с. 65].

Водночас, у контексті соціального захисту дітей важливим є розуміння різноманітності складних життєвих ситуацій, які можуть стати на заваді повноцінному розвитку дитини. На нашу думку, до таких обставин насамперед належать економічні труднощі, що проявляються в бідності, низькому рівні матеріального забезпечення, безробітті батьків і пов'язаній з цим неможливості задовольнити базові потреби дитини. Економічна вразливість часто стає основою для інших проблем, наприклад, поганого харчування, обмеженого доступу до освіти та медичних послуг. Соціальні виклики, серед яких можна відзначити насильство у сім'ї, зневагу до прав дитини, сирітство, дискримінацію за ознаками етнічної приналежності, гендеру чи стану здоров'я, суттєво впливають на психоемоційний стан дітей [3, с. 122].

На нашу думку, такі ситуації не лише шкодять фізичному та психологічному здоров'ю, а й перешкоджають формуванню довіри до суспільства, підривають віру у власні сили та перспективи. Не можна ігнорувати й політичні чинники: збройні конфлікти, вимушена міграція, політична нестабільність та суспільні кризи часто створюють середовище, де діти залишаються без належної опіки, захисту та перспектив.

Так, зокрема, проживання у зоні конфлікту або перебування у статусі переміщених осіб обмежує доступ до освіти, соціальної підтримки, стабільної інфраструктури, медичних послуг. Усі ці категорії складних життєвих обставин взаємопов'язані, утво-

рюючи складний контекст, у якому соціальний захист дітей має бути гнучким, комплексним та адекватним актуальним викликам [4].

У системі соціального захисту дітей функціонують різноманітні механізми, кожний з яких сприяє підтримці дитини у певному аспекті. *Інституційні механізми* передбачають функціонування державних органів соціального захисту, служб у справах дітей, комісій з прав дітей, а також недержавних організацій, зокрема громадських та благодійних фондів, які надають допомогу у вигляді консультацій, матеріальної підтримки або догляду. *Фінансові механізми* реалізуються через соціальні виплати, дотації та пільги, що компенсують недостатні доходи сімей, покривають витрати на освіту, медичне обслуговування, реабілітацію та інші потреби. *Правові механізми* включають юридичний захист прав дітей, адвокацію у судових справах, представництво інтересів дитини перед державними органами та контрольними інституціями [5].

На нашу думку, окрему увагу заслуговує психологічна підтримка, яка охоплює роботу з дітьми, які постраждали від насильства, пережили травматичні події, перебувають у стані стресу чи депресії. Так, наприклад, фахівці-психологи, психотерапевти та соціальні працівники допомагають дітям адаптуватися до складних умов, відновити емоційний баланс та самоповагу.

У свою чергу, принципи класифікації соціального захисту визначають основу для систематизації механізмів, спрямованих на підтримку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Ці принципи дозволяють ефективно організовувати та впроваджувати різні форми допомоги, враховуючи специфіку суб'єктів і завдань. Ми будемо класифікувати основні принципи за двома ключовими підходами: за суб'єктами та за функціональними ознаками.

Ми переконані, що така класифікація забезпечує чітку структурування механізмів соціального захисту, дозволяючи підвищити їх ефективність та адаптувати до конкрет-

Таблиця № 1 - Класифікація механізмів соціального захисту дітей у складних життєвих обставинах за суб'єктами та функціональними ознаками

Принцип класифікації	Категорія	Характеристика	Приклад
За суб'єктами	Державні	Реалізуються через органи виконавчої влади, спеціалізовані служби або місцеві адміністрації.	Служби у справах дітей, центри соціального обслуговування, міністерства, місцеві адміністрації.
	Громадські	Включають діяльність неурядових організацій (НУО), благодійних фондів і волонтерських ініціатив.	Робота НУО, благодійні акції, волонтерські програми підтримки дітей.
	Міжнародні	Передбачають участь міжнародних організацій у впровадженні стандартів захисту прав дитини та технічної допомоги.	UNICEF, Save the Children, програми ЄС, ООН.
За функціональними ознаками	Профілактика	Спрямована на запобігання кризовим ситуаціям через освітні програми, інформаційні кампанії, підтримку сімей.	Освітні програми для дітей і батьків, профілактичні консультації, соціальні акції.
	Реабілітація	Надається дітям у кризі для відновлення фізичного, психологічного та соціального стану.	Психологічна підтримка, медична реабілітація, соціальна адаптація.
	Інтеграція	Орієнтована на повернення дітей до повноцінного суспільного життя через освіту, адаптацію та працевлаштування.	Освітні програми, професійна підготовка, підтримка при працевлаштуванні, соціальна адаптація.

них потреб дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Визначивши основні види механізмів соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та принципи їх класифікації, пропонуємо перейти до важливого питання оцінки їхньої ефективності. Адже навіть найкраще спроектовані заходи потребують ретельного аналізу впливу на життя дітей, щоб визначити, наскільки вони відповідають заявленим цілям, забезпечують захист прав та сприяють поліпшенню умов життя.

Варто зауважити, що визначення ефективності механізмів соціального захисту дітей охоплює комплексний аналіз, який спрямований на порівняння теоретичних засад їхньої побудови із реальним впливом на якість життя дітей. У теорії акцент робиться на важливості цілісного підходу, коли всі складові системи – фінансова підтримка, правова допомога, медичне забезпечення, освітні послуги та психологічна підтримка – функціонують синхронно і доповнюють одна одну. Це сприяє створенню умов для повного задоволення потреб дітей, забезпечення їхніх прав та соціальної інтеграції [6, с. 73].

Водночас, на практиці реалізація механізмів соціального захисту часто супроводжується низкою проблем. Серед них – недостатнє фінансування, неефективна міжвідомча координація, обмеженість кадрових ресурсів, нестача кваліфікованих спеціалістів, а також інституційні недоліки, такі як бюрократія чи слабка нормативно-правова база. Усе це призводить до зниження доступності послуг, нерівномірного їх розподілу та недостатньої ефективності окремих програм [7, с. 36].

У той же час, практичний досвід реалізації механізмів соціального захисту дітей є багатим і різноманітним. Так, наприклад в Україні існують успішні моделі співпраці між державними установами та неурядовими організаціями, які забезпечують допомогу дітям із сімей, що опинилися у скрутних умовах. Зокрема, ефективними виявляються програми навчання батьків навичкам позитивного батьківства, курси професійної перепідготовки для матерів, що втратили роботу, а також адаптаційні центри для ді-

тей, котрі пережили насильство чи травматичні події. У свою чергу, на міжнародному рівні наявні приклади комплексних підходів – від освітніх програм, спрямованих на мінімізацію відсотка дітей, які вибувають зі школи, до мережі кризових центрів та шелтерів, де діти отримують тимчасовий захист. У низці країн ЄС впроваджено системи моніторингу та оцінки стану дитячої бідності, що дозволяють швидко реагувати на зміни економічної ситуації. Інтеграція найкращих практик з різних країн допомагає формувати стратегічне бачення та вдосконалювати вже існуючі підходи до соціального захисту дітей [8, с. 20].

У той же час, практичний досвід реалізації механізмів соціального захисту дітей є багатим і різноманітним. Так, наприклад, в Україні існують успішні моделі співпраці між державними установами та неурядовими організаціями, які забезпечують допомогу дітям із сімей, що опинилися у скрутних умовах. Зокрема, ефективними виявляються програми навчання батьків навичкам позитивного батьківства, курси професійної перепідготовки для матерів, що втратили роботу, а також адаптаційні центри для дітей, котрі пережили насильство чи травматичні події.

У свою чергу, на міжнародному рівні наявні приклади комплексних підходів – від освітніх програм, спрямованих на мінімізацію відсотка дітей, які вибувають зі школи, до мережі кризових центрів та шелтерів, де діти отримують тимчасовий захист.

У низці країн ЄС впроваджено системи моніторингу та оцінки стану дитячої бідності, що дозволяють швидко реагувати на зміни економічної ситуації. Інтеграція найкращих практик з різних країн допомагає формувати стратегічне бачення та вдосконалювати вже існуючі підходи до соціального захисту дітей [9]. В рамках таблиці № 2 та № 3 ми розглянули практичні аспекти реалізації механізмів соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах в Україні та країнах Європи. Так, зокрема, в Україні успішні приклади співпраці державних установ із неурядовими організаціями демонструють позитивний вплив на захист дітей у складних життєвих обставинах:

Таблиця № 2 - Ефективні підходи та програми соціального захисту дітей в Україні

Напрямок	Зміст	Реалізація
Адаптаційні центри для дітей	Центри для дітей, які пережили насильство або були позбавлені батьківського піклування. Такі центри забезпечують психологічну допомогу, освітню підтримку та соціальну реабілітацію.	Програма «Соціальна інтеграція та підтримка» у Львівській області, створена завдяки співпраці благодійних організацій та місцевої влади [10].
Наставництво для дітей із кризових сімей	Залучення волонтерів та спеціалістів для підтримки дітей-сиріт і дітей із кризових сімей.	Проєкт «Наставництво» в Києві, де наставники допомагають дітям розвивати необхідні навички для успішного дорослого життя [11].
Програми позитивного батьківства	Навчання методам ненасильницького виховання для зменшення ризиків насильства в сім'ях та дитячої ізоляції.	Програми, впроваджені «Карітас України», де батькам надається підтримка у вихованні дітей [12].

Варто наголосити, що в країнах ЄС ефективні комплексні моделі соціального захисту дітей уже стали стандартом:

Таблиця № 3 - Комплексні моделі соціального захисту дітей у країнах ЄС

Країна	Програма соціального захисту дітей	Результат програми
Фінляндія	Програма «KIVA Anti-Bullying» [13]	Фокус на боротьбі зі шкільним булінгом через навчальні модулі для вчителів, батьків та учнів. Зменшено випадки булінгу на 60%.
Німеччина	Кризові центри та шелтери	Тимчасовий притулок, медична, психологічна та юридична підтримка для дітей і сімей, що постраждали від насильства.
Франція	Системи моніторингу дитячої бідності	Оперативне відстеження динаміки бідності та спрямування ресурсів у регіони з найбільшими потребами [14, с. 76].
Іспанія	Платформа «Observatorio de la Infancia» [15]	Аналіз статистичних даних для розробки цільових програм підтримки дітей.
Швеція	Програми повернення до освіти	Мінімізація випадків вибування зі школи через індивідуальну підтримку та адаптовані освітні траєкторії для учнів.

Таким чином, інтеграція найкращих національних та міжнародних практик допомагає формувати стратегічне бачення розвитку системи соціального захисту дітей. На нашу думку, для України особливо важливим є перенесення європейського досвіду моніторингу, кризової підтримки та інклюзивних освітніх програм, що дозволить

ефективніше реагувати на виклики сьогодення та підвищити рівень соціальної захищеності дітей.

Незважаючи на наявність позитивних прикладів, реалізація механізмів соціального захисту дітей стикається з суттєвими перепонами. Однією з найгостріших проблем, на нашу думку, є недостатнє фінансування. Дефіцит коштів призводить до браку ресурсів для підвищення кваліфікації працівників, матеріального забезпечення притулків чи центрів допомоги. Крім того, ще одним викликом стає нестача кваліфікованих фахівців, психологів, соціальних працівників та юристів, здатних професійно підтримати дітей у складних ситуаціях. Ми переконані, що ці проблеми потребують системних рішень, продуманої державної політики та стратегічного планування з урахуванням потреб дітей, особливо тих, що перебувають у кризових ситуаціях.

Водночас, військові дії та пов'язані з ними кризи, що нині мають місце в Україні, істотно ускладнюють реалізацію механізмів соціального захисту. Діти, змушені поки-

дати власні домівки разом із родинами або опиняються без них, стикаються з відсутністю сталого доступу до медичних, освітніх та соціальних послуг. Переміщені діти нерідко потрапляють у нове середовище без необхідних документів, гарантій правового статусу, а також психологічної підтримки. В умовах конфлікту зростає ризик експлуатації, торгівлі дітьми, насильства, дискримінації та ізоляції. Органи соціального захисту, громадські організації та міжнародні структури намагаються адекватно реагувати, розширюючи мережі гуманітарної допомоги, створюючи кризові центри в місцях масового переміщення, покращуючи доступ до онлайн-консультацій та психосоціальної допомоги [16].

Висновки

Соціальний захист дітей – це складна та багатовимірна система, яка охоплює економічні, правові, психологічні, інституційні та культурні аспекти. Її теоретичні основи базуються на принципах рівності можливостей, поваги до прав дитини, пошуку комплексних рішень та превентивних заходів. Класифікація механізмів за різними ознаками (суб'єктивним складом, функціональною спрямованістю) дозволяє краще зрозуміти їхню сутність та аналізувати ефективність практичного застосування. Найкращі практики в Україні та за кордоном демонструють можливість успішного поєднання державного, громадського та міжнародного потенціалу. Однак система постає перед низкою викликів: недостатнє фінансування, брак професійних кадрів, недосконалість нормативно-правового підґрунтя. Особливу увагу слід звернути на вплив воєнних подій, які підвищують уразливість дітей та ускладнюють роботу існуючих механізмів.

Майбутній розвиток системи соціального захисту дітей залежатиме від здатності державних і недержавних інституцій, а також міжнародних організацій та громадських ініціатив адаптуватися до нових реалій. Це передбачає впровадження інновацій, покращення законодавства, підвищення кваліфікації фахівців, а також мобілізацію громадянського суспільства. Сталий розвиток системи соціального захисту дітей стане за-

порукою їхнього безпечного, здорового та перспективного майбутнього, а отже, фундаментом для формування життєздатного, відповідального та справедливого суспільства.

Література

1. Ігнатенко К. Соціальний захист дітей в діяльності державних організацій на сході України. *Social Work and Education*. Vol. 8, No. 3. pp. 329-340. DOI: 10.25128/2520-6230.21.3.2
2. Нечерда, В. Б. (Ред.), Кириченко, В. І. (2019). Підлітки уразливих категорій: типологія і особливості виховання в умовах закладів загальної середньої освіти: *метод. посіб. Кропивницький*: Імекс-ЛТД. 134 с. ISBN 978-966-189-488-3
3. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : *посіб. у 2-х ч.; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології* / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. – К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 256 с.
4. Як навчаються українські учні в тимчасовій окупації та яких змін потребує освіта дітей на ТОТ. *Нова українська школа*: вебсайт. URL: <https://nus.org.ua/articles/yak-navchayutsya-ukrayinski-uchni-v-tymchasovij-okupatsiyi-ta-yakuh-zmin-potrebuye-navchannya-ditej-na-tot/>
5. Лопатченко І.М. Механізми реалізації державної політики профілактики соціального сирітства. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2015/28.pdf
6. Забенько Н.А. Соціальний захист дитинства в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2012. № 33. С. 72-75
7. Система соціального забезпечення та соціальної підтримки: навч. посіб. / В. В. Утвенко. — Київ : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2018. — 248 с. — Бібліогр.: с. 239–247.
8. Акімова, Л. М., Майстренко, К. М., & Акімов, О. О. Оцінка ефективності державних програм соціальної підтримки для дітей-сиріт в Україні. *Ефективність державного управління*. 2023. № 3(76/77). С. 19–22. <https://doi.org/10.36930/507602>
9. Захист дітей від бідності: роль праву Раді Європи. URL: <https://rm.coe.int/>

[protecting-the-child-from-poverty-ukrainian/16809e969bInternational](https://www.unicef.org/protecting-the-child-from-poverty-ukrainian/16809e969bInternational)

10. Центр соціальної підтримки осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування і внутрішньо переміщених осіб. *Управління соціального захисту департаменту гуманітарної політики Львівської міської ради*: вебсайт. URL: <https://social.lviv.ua/institution/centr-socialnoi-adaptacii/>

11. Проект Наставництво - питання, що часто виникають. *Care in action*: вебсайт. URL: <https://care-in-action.org/de/news/proekt-nastavnytstvo-pytannia-shcho-chastovynykaiut-chastyna-1>

12. Особистий приклад батьків – запорака успішного виховання дітей!. *Карітас України*: вебсайт. URL: <https://caritas.ua/news/osobystyj-pryklad-batkiv-zaporuka-uspishnogo-vyhovannya-ditej/>

13. Finnish program against bullying. *Kivaprogram*: website. URL: <https://www.kivaprogram.net>

14. Стандарти надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї: міжнародний досвід та рекомендації для України / Наук. ред. О. Кочеміровська / Заг. ред С. Павлиш. – К.: Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. – 228 с.

15. Campus Virtual Observatorio de la Infancia y Adolescencia de Andalucía. URL: <https://www.observatoriodelainfancia.es/campusoia/?lang=en>

16. Виклики у сфері захисту дітей у період воєнного стану. *Право на захист*: вебсайт. URL: <https://r2p.org.ua/page/vyklyky-u-sferi-zakhystu-ditei-u-period-voiennoho-stanu>

CLASSIFICATION OF SOCIAL PROTECTION MECHANISMS FOR CHILDREN IN DIFFICULT LIFE CIRCUMSTANCES: THEORY, PRACTICE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

The article examines the mechanisms of social protection for children in difficult life

circumstances, focusing on their classification, effectiveness, and potential directions for development. The relevance of the topic is emphasized in the context of modern Ukraine, where socio-economic crises, armed conflict, and forced migration significantly increase the vulnerability of children. The author proposes a systematization of social protection mechanisms based on two approaches: a subject-based and a functional approach. The subject-based approach divides mechanisms into state, public, and international, while the functional approach includes preventive, rehabilitative, and integrative measures.

The importance of a comprehensive approach to child protection is highlighted, incorporating legal, psychological, socio-economic, and institutional interventions. The national experience of Ukraine is analyzed alongside the best international practices from EU countries, particularly in combating child poverty, supporting families, and rehabilitating children who have experienced crises. Special attention is given to practical obstacles in implementing protection programs, including financial instability, a shortage of qualified personnel, and inadequacies in the regulatory framework.

The article also addresses the role of cross-sectoral cooperation and international support in improving the effectiveness of child protection systems. The need for adaptation to new realities through innovations, program monitoring, and professional capacity-building is emphasized. Prospects for developing the social protection system are outlined as the foundation for ensuring a safe, harmonious, and promising future for children.

Keywords: child social protection, difficult life circumstances, classification of mechanisms, prevention, rehabilitation, integration, social policy, international experience, child vulnerability.